

ԱՐԱՔՍ ՓԱՇԱՅԱՆ

ՁԻՀԱԴ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ

ԵՎ ԴՐԱ ՍԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

Միջազգային հարաբերությունների ժամանակակից փուլում իսլամի հարաճումն քաղաքականացման հետևանքով *Ձիհադ* տերմինն ավելի հաճախ է սկսել հայտնվել ինչպես քաղաքագիտական ուսումնասիրություններում ու մամուլում, այնպես էլ իսլամական քաղաքական և կրոնական ուղղությունների ու հոսանքների հայեցակարգերում: *Ձիհադի* վերաբերյալ գրվել են բազմաթիվ ուսումնասիրություններ:

Ձիհադն իսլամական աշխարհընկալման յուրահատուկ ձև է: Իսլամական աշխարհի քաղաքական և կրոնական չափավոր ու արմատական հոսանքները սնվում են *Ձիհադի* դրույթներով: Սիևնույն ժամանակ այս հայեցակարգը դարձել է աշխարհում ամենադաժան երևույթներից մեկի՝ ահաբեկչության, շարժիչ ուժը, դրա գաղափարական հիմքը:

Ձիհադ տերմինի նշանակությունը բավական լայն ընդգրկում ունի: Իսլամական շրջանակներում այն տարբեր մեկնաբանությունների առիթ է դարձել մահմեդական քաղաքական, կրոնական գործիչների ու տեսաբանների կողմից: Բազմազան և հակոտոյա են տեսակետները *Ձիհադի* իրագործման ուղիների, մեթոդների և նշանակության մասին:

Ձիհադ բառը ծագում է արաբերեն *jhd* արմատից, որ նշանակում է *ջանքեր գործադրել, ճիգեր թափել, պայքարել*: Իրավական-կրոնական տեսանկյունից *Ձիհադը* աստծո հավատքի ցվիրյալների կողմից գործադրվող բազմաթիվ միջոցների համալիր է: Այս առումով ուշագրավ է իսլամի սուրբ գրքի՝ *Դուրանի* (ալ-Կուրան, արաբերեն՝ ըմբերցվածք) հետևյալ այսբը. «Դուք հավատում եք Ալլահին և մրա սաաքյալին և պայքարելով՝ ընծայաբերում եք հանուն Ալլահի ձեր ունեցվածքն ու կյանքը: Դա երջանկություն է, եթե դուք դա երբևէ հասկանում եք»²:

Ձիհադ հասկացությունը ձևավորվել է Մուհամմադ մարգարեի քաղաքության շրջանում և կապված էր մոր հավատքի գաղափարախոսության հետ: Այն առաջին հերթին նշանակում էր հրաժարվել բազմաստվածությունից (*polytheism*)՝ հոգուտ միաստվածության (*monotheism*) գաղափարի: Այսպիսով, իսլամի սկզբնական շրջանում *Ձիհադն* առավելապես փրկության, քան գործողության հայեցակարգ էր³:

Իսլամի հաղթանակից և խալիֆայության⁴ ստեղծումից հետո *Ջիհադի* սկզբունքը դարձավ պետական գաղափարախոսության ամենակարևոր տարրերից մեկը, որը նորադարձ մահմեդականներին մղում էր աշխարհով մեկ տարածել իսլամը և ստեղծել համաշխարհային իսլամական պետություն: Այնուհայտ է, որ այն արտահայտում էր *dar al-Islam*-ի, այսինքն՝ իսլամի աշխարհի (կամ՝ խաղաղության աշխարհի) պաշտպանության գաղափարը ոչ իսլամական ուժերից: Մինևայն ժամանակ *Ջիհադով* էր պայմանավորվելու *dar al-harb*-ի, այսինքն՝ պատերազմի աշխարհի փոխակերպումը *dar al-Islam*-ի⁵:

Ջիհադն ամրագրված է *Ղուրանով* և հադիսներով⁶: *Ջիհադի* հայեցակարգն իսլամական իրավական դասական դպրոցների՝ *մազհաբների*, կողմից համակարգվեց խալիֆայության կայացումից հետո: Մշակվեցին *Ջիհադի* թե՛ տեսական և թե՛ գործնական կողմերը:

Իսլամական իրավունքի մեջ թույլատրվեց պատերազմի միայն մի տեսակ՝ *Ջիհադը*, որի նպատակը իսլամի առաքելության պաշտպանությունն էր: Դրանում շեշտադրվեց *շարունակական պատերազմի* սկզբունքը: Իսլամը մարտնչելու էր մինչև աստծո խոսքը երկրի վրա հաստատելը:

Հիմնվելով այս սկզբունքների վրա՝ *Ջիհադը* օտար՝ մասնավորապես եվրոպական լեզուներով թարգմանվել է սրբազան պատերազմ, որն արտահայտում է տերմինի միայն իրավական-կրոնական նշանակությունը:

Ջիհադն իսլամական համայնքի հիմնական պարտականություններից մեկն է: *Ղուրանում* նշված է, որ աստված կների նրանց մեղքերը, ովքեր *ջանացել են* հանուն աստծո (կամ՝ աստծո ճանապարհին *Jihad fi sabil Allah*) և կստաջնորդի դրախտ: Հադիսներում նույնպես նշված է, որ *Ջիհադի* մեջ ներգրավվածները մեծ առավելություններ են ունենալու թե՛ երկրային, թե՛ երկնային կյանքում⁸:

Մահմեդական շատ հեղինակներ նշում են, որ *Ջիհադը* պարտադրված չէր հավատացյալներին, այլ թողնված էր նրանց կամքին: Մահմեդական իրավագետները *Ջիհադը* չեն ներգրավել հավատքի՝ *իմանի*, հինգ սյուների մեջ, քանի որ այն ոչ թե անհատական պարտականություն (*fardh'ain*) էր, այլ մահմեդական համայնքի՝ *ումմայի*՝ պարտականությունը (*fardh al-kifayah*): Պարտադիր չէ, որ *ումմայի* բոլոր անդամները ռազմական գործողությունների միջոցով մասնակից դառնային *Ջիհադին*: Դրանից կարող էին ազատվել ֆիզիկապես տկարները¹⁰:

Ջիհադը շարունակական պատերազմի կարգավիճակ է հեթանոսների (*mushrikun*) և «անհավատների» (*kuffar*) դեմ: Խալիֆայության կազմավորումից հետո հեթանոսների համար այլընտրանք չկար: Նրանք կա՛մ պետք է ընդունեին իսլամը, կա՛մ կյանքով հատուցեին, քանի որ իս-

լամը և բազմաստվածությունը (*shirk*) անհամատեղելի են: Ուստի մահմեդականների աստվածային պարտականությունն էր վերացնել հեթանոսներին¹¹: Այս մասին հաղիսներում կա Մուհամմադ մարգարեի խոսքերը. «Ես կոչում եմ ձեզ մարտնչել կռաաաշտների դեմ, մինչև որ նրանք ասեն՝ «Չկա աստված բացի Ալլահից»»¹²: Նմանօրինակ շեշտադրումներ Ղուրանում կան նաև «անհավատների» վերաբերյալ¹³:

Ուշագրավ է *Ջիհադի* մոտեցումը խալիֆայության մոնոթեիստների. հիմնականում՝ քրիստոնյաների և հրեաների նկատմամբ: Ղուրանում նրանք հիշատակված են որպես *ahl al-kilab*¹⁴, այսինքն՝ Գրոց ժողովուրդ, և միջակա տեղ են զբաղեցնում մահմեդականների և հեթանոսների ու «անհավատների» միջև:

Մահմեդական նվաճողական արշավանքների ժամանակ հանդուրժողականությունը *ahl al-kilab*-ի նկատմամբ պայմանավորված էր նրանցից աջակցություն ստանալու ակնկալիքով: Խալիֆայության կազմավորումից հետո փոխհարաբերությունները մոնոթեիստների և մահմեդականների միջև կարգավորվեցին իսլամական իրավունքի միջոցով: Այս մասին Ղուրանում կա համապատասխան նշումը. «Մարտնչե՛ք Գրոց մարդկանց դեմ, որոնք չեն հավատում ո՛չ Ալլահին և ո՛չ էլ դատաստանի օրվան, որոնք պիղծ չեն համարում այն, ինչ պիղծ է համարել Ալլահը և նրա առաքյալը, և ոչ էլ հետևորդն են ճշմարիտ հավաաքի, մինչև որ նվաստացած, իրենց իսկ ձեռքով չվճարեն ջիզյան»¹⁵:

Այլակրոնության հարկ կամ ամենամյա գլխատարկ՝ *ջիզյա* վճարելու դիմաց քրիստոնյաները, հրեաները և մնացած մոնոթեիստները մահմեդական համայնքի կողմից ստացան հովանավորյալի հատուկ կրոնական կարգավիճակ՝ *ahl al-dhimma*¹⁶: Նրանց թույլատրվեց դավանել սեփական կրոնը, երաշխավորվեց նրանց կյանքը, ազատությունը, ունեցվածքի անձեռնմխելիությունը: Մահմեդականները պարտավոր էին հարգանքով վերաբերվել *զիմմիներին* և իրականացնել նրանց նկատմամբ ստանձնած պարտականությունները: Համաձայն ավանդույթի՝ մարգարեն մահմեդական հավատացյալներին կոչ է արել չհետապնդել զիմմիներին՝ Ահեղ դատաստանին չարժանանալու համար¹⁷:

IX-X դարերում *Ջիհադ* հասկացությանը ստացավ նոր բովանդակություն: Ձևավորվեց *Ջիհադի* բարձրագույն ձև՝ հոգևոր Ջիհադ (*կամ մեծ Ջիհադ, ներքին Ջիհադ*) հասկացությունը, որ նշանակում է ներքին ինքնակատարելագործում հանուն աստծո՝ XII դարի մահմեդական ռաջիդնալիստ փիլիսոփա, գիտնական և տեսաբան Իբն Ռուշդը (Ավեռոհս) նշում է *Ջիհադի* իրականացման չորս եղանակներ՝ *սրտով, լեզվով, ձեռքով և սրով*: Առաջին դեպքում մարդը պայքարում է սատանայի դեմ՝ ձգտելով դիմագրավել ներքին արատները, երկրորդ և երրորդ դեպքերում առավելապես պայքար է մղվում ճշմարիտը, լավը յուրացնելու և սխալը

գիտակցելու ու դիմագրավելու համար: Չորրորդը «անհավատների» և հավատքի բշնամիների դեմ ճակատամարտն է, որի մեջ ներգրավվածները՝ որպես վախճառուցում արժանանալու են հավիտենական փառքի և դրախտի¹⁹:

Մահմեդական ժամանակակից հեղինակներից շատերի կարծիքով՝ *Ջիհադը* սրբազան պատերազմ թարգմանեո ճիշտ չէ, որ կապված է Արևմուտքում իսլամը ոչ ճիշտ ըմկալելու հետ²⁰: Իսլամը գիտակցվել է որպես «սրի կրոն», նսեմացվել է նրա խորքային հոգևոր նշանակությունը, աղճատվել՝ իմաստը: Մահմեդական տեսաբաններից շատերի կարծիքով՝ միջազգային լրատվամիջոցների և քարոզչության միջոցով Արևմուտքը ձգտում է իսլամը ներկայացնել որպես մարտնչող և դաժան կրոն, իսկ *Ջիհադը* որպես աշխարհի խաղաղությունը խաթարող հանգամանք: Իրականում *Ջիհադը* լայն հասկացություն է և «խորհրդանշում է իսլամի վեհ ուսմունքը»²¹:

Մահմեդական տեսաբան Ֆալուբ Ռահմանի կարծիքով՝ եվրոպացիների մեջ տարածված այն տեսակետը, թե «իսլամը տարածվել է սրով», կամ «իսլամը սրի կրոն է», ճիշտ չէ: «Այն, ինչ տարածվել է սրով ոչ թե իսլամի կրոնն էր, այլ իսլամի քաղաքական տիրապետությունը... իրականում գինված *Ջիհադը* (*Ջիհադի* - Ա.Փ.) միայն մի տեսակն է»²²:

Ժամանակակից հեղինակները, ըստ *Ջիհադի* մասին իրենց պատկերացումների, բաժանվում են երեք խմբերի՝ *սպորոզիստներ*, *նեոկլասիցիստներ*, *մոդերնիստներ*²³:

Ապոլոգիստները, որոնք երևան եկան 19-րդ դարի երկրորդ կեսին Հնդկաստանում բրիտանական գաղութատիրության շրջանում, խաղաղասիրական մոտեցում ցուցաբերեցին *Ջիհադը* մեկնաբանելիս: Վկայակոչելով Մուհամմադ մարգարեի մղած բոլոր մարտերը՝ նրանք հավաստում էին, որ իսլամն ընդունում է միայն պաշտպանողական պատերազմ հասկացությունը: Սեյիդ Ահմադ Խանի (1817-1898)²⁴ պնդմամբ՝ քանի դեռ բիրտանացիները չէին սահմանափակել մահմեդականների կրոնական իրավունքները, անընդունելի էր նրանց դեմ *ջիհադ* հայտարարելը: Նրա կարծիքով՝ *Ջիհադը* ընդունելի է երկու դեպքում՝ երբ մահմեդականների դեմ ագրեսիա է իրականացվել, սակայն ոչ թե նրանց երկիրը նվաճելու, այլ բացառապես իսլամը վերացնելու նպատակով, և, վերջապես, երբ մահմեդականներին արգելում են դավանել իսլամը²⁵:

Նեոկլասիցիստների մոտ *Ջիհադը* ներկայացված է դասական պատկերացման շրջանակներում, սակայն նորացված ձևով: Այս ստումով ուշագրավ է մահմեդական տեսաբան Աբու Ալա Մաուդուդիի (1903-1979)²⁶ «*Ջիհադն իսլամում*» բազմաժամկալ մեմագրությունը, որտեղ հեղինակը ձգտում է փիլիսոփայորեն հիմնավորել *Ջիհադի* դասական հա-

յեցակարգը²⁷: Նրա կարծիքով՝ մարդիկ ճշմարիտ ազատություն կարող են վայելել և ազատ ընտրությամբ հնարավորություն ունենալ, եթե երկրի վրա իշխի իսլամի օրենքը²⁸:

«Դեպի իսլամի ճանաչումը» գրքում Աբու Ալա Մատուդդին նշում է, որ *Ջիհադը* բացառապես պաշտպանողական բնույթ ունի. «...ամենօրյա աղոթների ու ծովի նման Ջիհադը մահմեդականների գլխավոր պարտականությունն է»: Հեղինակի կարծիքով՝ եթե որևէ իսլամական պետության դեմ ագրեսիա է իրականացվել, և նա ի վիճակի չէ դիմագրավել այն, ուրեմն հարևան իսլամական պետությունների, ինչպես նաև ողջ աշխարհի մահմեդականների պարտքն է աջակցել այդ երկրին, այսինքն՝ *Ջիհադ* մղել²⁹:

Ապոլոգիստների նման մոդեռնիստները նույնպես հավատում են, որ իսլամը միայն պաշտպանողական պատերազմի կողմնակից է, իսկ Դուրանի պատվիրանները և մարգարեի գործողությունները որևէ կասկած չեն հարուցում, որ իսլամը դատապարտում է ագրեսիան: Եգիպտացի գիտնականներ Մահմուդ Շալբուքը և Աբու Ջահրան հարում են այս մտեցմանը:

Շալբուքի կարծիքով՝ *Ջիհադը* թույլ է տալիս կռվել միայն ագրեսիան կանխելու, իսլամի առաքելությունը և կրոնի ազատությունը պաշտպանելու համար: Դուրանը ձգտում է խաղաղության և հակված չէ արյունահեղության: Մոդեռնիստների համար տիպական է *Ջիհադին* վերաբերող դրույթները քննարկել ոչ թե առանձնացված, այլ՝ համատեքստում, իսլամական հեռանկարի մեջ: Աբու Ջահրան պատերազմի և խաղաղության մասին խոսելիս քննության է առնում իսլամում մարդու արժանապատվության, մարդկության միասնության, մարդկային հասարակության համագործակցության, ազատության, արդարության, հավասարության, փոխգործողությունների մասին հարցերը³⁰:

Աբդյոթ *Ջիհադը* հոգին փրկելու միջոց է, թե՛ պաշտպանվելու և ումմայի անդամներին էլ պաշտպանելու միջոց, գրում է իսլամագետ Նյունենհյուզը³¹: Ժամանակակից մահմեդական իրավագետները վիճաբանում են, թե արդյոք *Ջիհադը* միակ արդարացված պատերազմն է, որ ամրագրված է *Շարիաթով*³² և պաշտպանական բնույթ ունի:

Մահմեդական իրավագետների մեծամասնությունը, գրում է իսլամագետ Ռ.Մարտինը, գտնում են, որ ժամանակակից իսլամական ազգայնության³³ շրջանակներում *Ջիհադը* ունի բացառապես պաշտպանական նշանակություն արտաքին հարձակման և ներքին կործանարար գործողությունների դեմ³⁴: Իսլամական աշխարհընկալմանը բնորոշ են թե՛ պատերազմը և թե՛ խաղաղությունը, որոնք աստվածային հիմքեր ունեն: Պատերազմը հնարավորություն է տալիս պաշտպանել *ումմայի* անդամներին *աստվածային ճշմարտության* թշնամիներից: Իսլամական ի-

րավունքի մեջ պատերազմն արդարացված է, որը մահմեդական հավատացյալի կրանական պարտականություններից (*'ibadat*) մեկն է: Խաղաղությունը (*salam*) նույնպես ամրագրված սկզբունք է Ղուրանում: Մահմեդականները վերջնական խաղաղության կարող են հասնել, երբ *ուսման* հաղթահարի բոլոր ընդդիմադիր երևույթները, երբ *պատերազմի աշխարհը* վախակերպվի *խաղաղության աշխարհի*, այսինք՝ երբ ողջ մարդկությունն ընդունի իսլամը³⁵: Այդ դեպքում *Ջիհադն ակտիվ պատերազմից* կվերաճի *հանդարտ պատերազմի*³⁶:

Ժամանակակից մահմեդականների մեծամասնության կարծիքով, գրում է իսլամագիտ Ա.Մայերը, *Ջիհադը* մահմեդական համայնքի պաշտպանության նպատակ է հետապնդում³⁷: Իսլամական և միջազգային իրավունքի մասնագետ Հասան Մուայնուդդինի կարծիքով՝ *Ջիհադն* արդարացված է, երբ մահմեդականներին վտանգ է սպառնում: Մահմեդականներն իրենք չպետք է դիմեն պատերազմական գործողություններ կամ էլ՝ ագրեսիայի³⁸: Այս կապակցությամբ հաճախ է մեջբերվում Ղուրանի հետևյալ այսքը. «Պատերազմե՛ք հանուն աստծո նրանց դեմ, ովքեր իրենք են պատերազմում ձեր դեմ, սակայն նախահարձակ մի եղեք: Ալլահը չի սիրում ագրեսորներին (mu'atadin)»³⁹:

Իսլամական և միջազգային իրավունքի մասնագետ լիբանանցի Սոհբի Մահմասսանիի կարծիքով՝ իսլամական իրավունքի մեջ պատերազմի կանոնը աստիճանաբար ներդաշնակվում է միջազգային իրավունքի նորմերին: Պատերազմը տեսականորեն ճիշտ և թույլատրելի է կրոնի ազատությունը, սոցիալական արդարությունը պաշտպանելու, ինչպես նաև ագրեսիան հետ մղելու, անարդարությունը կանխելու տեսանկյունից⁴⁰:

Ըստ Շալթթի՝ Ղուրանի այսքներն ուղղված են ապահովելու խաղաղությունը, վերջ դնելու ագրեսիային նախքան միջազգային կառույցները դրանով կզբաղվեն: Իսլամում ճակատամարտ (*qital*) մղելը արդարացված է, գրում է նա, միայն ագրեսիան դիմագրավելու, իսլամի առաքելությունը և կրոնական ազատությունը պաշտպանելու համար⁴¹:

Մահմեդական տեսաբան Դաադ Էլխամիի կարծիքով՝ իսլամական *Ջիհադը* էապես տարբերվում է մարդկության պատմությանը հայտնի պատերազմներից, որոնք նյութական նկատառումներ հետապնդելով՝ հանգեցրել են ոչ հզոր ազգերի դժբախտությանը: Ըստ այդմ, այն չի համապատասխանում ժամանակակից պատերազմներին, որոնք անմարդկային նպատակներ են հետապնդում: Իսլամի համար անընդունելի են պատերազմները, գաղութատիրությունը և շահագործումը: Էլխամիի կարծիքով՝ *Ջիհադի* մարտիկները պայքարում են հասարակական բարոյականության և սրբազան երազանքների իրականացման համար, մինչև որ աստված զբաքստություն ցուցաբերի⁴²:

Չգալի հետաքրքրություն է ներկայացնում *Ջիհադի* հոգևոր նշանակության վերհանումը, որը հասկանալու համար նախ պետք է ընկալել իսլամում *հավասարակշռության* գաղափարը, գրում է ժամանակակից մահմեդական տեսաբան Մեյիդ Հուսեյն Նասրը⁴³: *Հավասարակշռությունը* աստվածային ճշմարտության երկրային արտացոլումն է և խաղաղության անհրաժեշտ նախապայմանը: Այն շարունակական ջանքեր է պահանջում, որի կորուստը կհանգեցնի քաոսի թե՛ ումմայի, թե՛ անհատի կյանքում: Մահմեդականները պետք է ջանան կյանքի բոլոր պահերին՝ պայքարելու մարտում թե՛ ներքին և թե՛ արտաքին ուժերի դեմ⁴⁴:

Մեյիդ Հուսեյն Նասրի կարծիքով՝ ներքին *Ջիհադ*ն առնչվում է սոցիալ-տնտեսական բնագավառին, որը նկատի է առնում հասարակության մեջ արդարության (*adl*) հաստատումը: Արդարության գիտակցությունը պետք է սկսվի մարդուց: Անհատը պետք է ձգտի պաշտպանել ոչ միայն իր և իր ընտանքի, այլ մյուսների պատիվը, վարկը, իրավունքները, ինչը կրոնական պարտականություն է և նույնպես՝ *Ջիհադ*: Անհատը *Ջիհադի* միջոցով պետք է հետամուտ լինի նաև սոցիալական արդարության հաստատմանը՝ համաձայն *Դուրանի սկզբունքների*՝ ձգտելով վերականգնել *հավասարակշռությունը*⁴⁵:

Հեղինակի կարծիքով՝ չնայած իսլամական հավատքի հինգ սյուների մեջ *Ջիհադը* ներկայացված չէ, սակայն դրանցից յուրաքանչյուրն առնչվում է դրան: *Շահադայի*⁴⁶ (*shahadah*) միջոցով արտահայտվում է ոչ միայն ճշմարտության, այլև՝ ներքին *Ջիհադի* եությունը: Ամենօրյա աղոթքները (*salat*) նույնպես անվերջանալի, չընդհատվող *Ջիհադի* օրինակներ են, որոնք ընդմիջվում են մարդկային գոյի շարունակական ռիթմով, որն իր հերթին ներդաշնակ է տիեզերական ռիթմին: Աղոթքի ժամանակ հավատացյալը հոգևոր պայքար է մղում: Ռամադան ամսի ծամը (*soum*), որի ընթացքում մարդը ներքին մաքրության և մեկուսացվածության միջոցով պայքարում է արտաքին աշխարհի կրքերի և գայթակղությունների դեմ, պահանջում է ասկետիզմ և ներքին կարգուկանոն: Այս ամենը չի կարող դրսևորվել այլ կերպ, քան *Ջիհադը*: Ուխտագնացությունը (*hajj*) Մեքքա չի կարող տեղի ունենալ առանց նախօրոք, երկար նախապատրաստվածության, ջանքերի և ճիգերի: Այս կապակցությամբ հաճախ է մեջբերվում Մուհամմադ մարգարեի հետևյալ խոսքերը. «Ուխտագնացությունը ամենագեղազանցն է բոլոր տեսակի *ջիհադներից*»: Եվ վերջապես ռդորմածությունը (*zakat*) նույնպես *Ջիհադի* մի տեսակ է, որի դեպքում ռդորմած մարդը ոչ միայն հոգին է հանգստացնում, այլ վարձում է սոցիալական արդարություն հաստատել հասարակության մեջ:

Մահմեդական տեսաբանի կարծիքով՝ հավատքի բոլոր սյուները հոգեոր տեսանկյունից կարելի է դիտարկել ներքին *Ջիհադի* լույսի ներքո, որը մահմեդական հավատացյալի կյանքի կարևորագույն մասն է⁴⁷:

Այսպիսով, հոգեոր կյանքում կատարելության բարձրագույն աստիճանին կարելի է հասնել ներքին *Ջիհադի* միջոցով: Կյանքի արատներին հեռանալ և աստվածային գոյի անադարտությանը տրվել կարելի է միայն ինտենսիվ *Ջիհադի* միջոցով: Ներքին անկատարությունը հաղթահարելու համար մարդը պետք է հասնի հաստատուն *Ջիհադի*: Հոգին վատնումից հեռու պահելու և աստվածային խաղաղությանը վերադարձնելու համար պետք է ներքին *Ջիհադ* մղել: Ըստ այդմ, հոգևոր և էգոտերիկ տեսանկյունից ներքին *Ջիհադը* բանալի է՝ հոգևոր աշխարհը հասկանալու համար: Այն ուղի է դեպի իսլամի առաքելությունը: Իսլամական ուղին դեպի կատարելություն, որն ուրվագծեց Մուհամմադ մարգարեն, իրականացվում է *Ջիհադի* միջոցով: Այն կոչված է կենսական ազդակներ հաղորդել մարդկանց: «Մեր գիտակցական կյանքի բոլոր պահերին մենք պետք է ձգտենք կատարելագործել *Ջիհադը*»⁴⁸:

Ուշագրավ է *Ջիհադի* հայեցակարգը իսլամական միսոնցիզմի՝ սուֆիականության տեսանկյունից, որտեղ *Ջիհադը* պայքար է կրքերի և արատների դեմ: Դա մեծ *Ջիհադն* է: IX դարի սուֆի տեսաբան ալ-Զուֆիի կարծիքով՝ *Ջիհադը* ներառում է տաս բաժիններ, որոնցից միայն մեկն է նշանակում է մարտնչել իսլամի թշնամիների դեմ: Մնացածները նկատի են առնում պայքարը սեփական եսի դեմ⁴⁹:

Հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև *Ջիհադի* հայեցակարգի վերաբերյալ արմատական տեսակետները:

Մատույան Արաբիայի թագավորության Իսլամի, վակֆերի, կոչի և կոդմորոշման նախարարության Իմամների և քարոզիչների ինստիտուտի գիտական հանձնախմբի հրատարակած «Շարիաթական և արաբական գիտությունների»⁵⁰ հետազոտման ծրագրեր» գրքում *Ջիհադը* բացառապես բնութագրված է որպես զինված պայքարի ձև, որը մահմեդականների համար պարտադիր է: Այստեղ նշված են նաև *Ջիհադի* նպատակներն ու շարժիչ ուժերը: Նպատակներից մեկն է՝ «զինված պայքար տանել, որպեսզի Ալլահի խոսքը վեր լինի ամեն ինչից, իսկ կրոնն ամբողջովին ենթակա լինի Ալլահին»⁵¹: *Ջիհադի* պայքարն ուղղված է «անհավատների» և հեթանոսների դեմ, որոնց թվին են դասվում նաև քրիստոնյաներն ու հրեաները, ինչպես նաև վահհաբականության տեսանկյունից իսլամի դրույթները խախտած մահմեդականները: Ի դեպ, վահհաբականության որդեգրած ամենակարևոր սկզբունքներից մեկը՝ *թաքֆիրը*, «անհավատության» մեջ մեղադրում է նաև մահմեդականների, որոնք առերես նվիրված լինելով իսլամին՝ թաքցնում են իրենց անհավատությունը:

Դրանք կարող են լինել իսլամի մեջ նորարարություն ներմուծողները, որոնց դեմ պետք է *Ջիհադ* մղել՝ սպանել կամ դատապարտել⁵²:

Այս առումով ուշագրավ է մահ ահաբեկչական գործողություններ իրականացրած «Հիգբ ալլահ» կրոնաքաղաքական կազմակերպության գլխավոր քարտուղար Մեյիդ Հասան Նասրալլահի ելույթներից մեկի հետևյալ հատվածը. «Մենք նորից ու նորից ենք ընդգծում... որ արյունը կոփում է սուրը, այն միշտ հաղթել է սրին և ավերել ու կործանել բոլոր շղթաներն ու կապանքները...»: «Մենք մեր հարգանքն ու երախտագիտությունն ենք հայտնում բոլոր մոջահիդներին, որոնք զոհաբերել են իրենց հոգիները, մաքառել են իրենց ժողովրդի արժանապատվության համար, թողել են ուսումը, հեռացել են իրենց ընտանիքներից, տներից ու խճճերից և ներդրել են իրենց ծաղկուն երիտասարդությունը պայքարի և *Ջիհադի* մեջ»⁵³:

Ռուսաստանի Դաշնության մահմեդականների գերագույն մուֆտի շեյխ ուլ-իսլամ Թաջուդդինի կարծիքով՝ իսլամական արմատականները⁵⁴ աղավաղել են *Ջիհադի* նշանակությունը: Իրականում *Ջիհադ* ասելով մախսառաջ պետք է հասկանալ մեծ *Ջիհադը* (al-jihad al-kabir)՝ այն մեծ ճակատամարտը, որ յուրաքանչյուր մահմեդական պետք է մղի իր ներսում, իր արատների և կրքերի դեմ: Փոքր *Ջիհադը* պայքար է նրա դեմ, ով սերնամուծ է բռնություն և չարիք, դաժանություն և անհանդուրժողականություն, ով մերժում է հավատքն ու ճշմարտությունը: Սինչդեռ մահմեդական մուլեռանդները պատերազմ են հայտարարում նրանց դեմ, ովքեր համաձայն չեն իրենց հետ, այսինքն՝ ամբողջ աշխարհի դեմ՝ փաստորեն ընդդիմանալով մահ ավանդական իսլամին: Նման անհանդուրժողականությունը, ըստ իսլամի հոգևոր առաջնորդի, ի վերջո հանգեցնում է ահաբեկչության⁵⁵:

Ջիհադի սկզբունքները ահաբեկչությանը ծառայեցնելը խորացնում են իսլամի դեմ անհանդուրժողականության դրսևորումները: Իսլամական աշխարհի պաշտոնական շրջանակները ահաբեկչական գործողությունները համարում են «խորթ իսլամի հանդուրժողական աստվածային էությանը» և քննադատում են ցանկացած փորձ, որ ձգտում է եզրեր փնտրել ահաբեկչության և իսլամի միջև⁵⁶:

Այսպիսով, դասական իմաստով *Ջիհադ* նշանակում է պայքարել հանուն իսլամի պաշտպանության և չի ենթադրում ագրեսիա: Մական շատ դեպքերում *Ջիհադի* դրույթներն օգտագործվել են ոչ այդ իմաստով թե՛ իսլամի վաղ շրջանում, մասնավորապես՝ խարիջիների⁵⁷* կողմից, թե՛ ներկայումս իսլամական կրոնաքաղաքական կազմակերպությունների կողմից, որոնք հետամուտ են ահաբեկչական գործողությունները հիմնավորել և արդարացնել *Ջիհադ* երևույթով:

Փաստ է, որ Դուրանում բռնության նկատմամբ երկինաստ դիքորշում կա: Մի կողից՝ ճնշումը թույլի նկատմամբ դատապարտվում է, ճշվում է, որ մահմեդականները պետք է կռվեն միայն ինքնապաշտպանության համար⁵⁸, որ իսլամը չի պարտադրում⁵⁹: Մյուս կողմից՝ Դուրանի շատ այսբներ արդարացում են պատերազմ վարելը հնազանդեցնելու և իսլամը տարածելու նպատակով⁶⁰:

Հարկ է ճշել, որ *Ջիհադի* սկզբունքները լայնորեն օգտագործվել են XIX դարի վերջին և XX կեսերին Ասիայի և Աֆրիկայի իսլամադավան երկրների՝ գաղութատիրության դեմ ազգային-ազատագրական պայքարում:

Ժամանակակից վտուում իսլամական աշխարհում միտում կա *Ջիհադ* մեկնաբանել որպես պաշտպանողական պատերազմ: «...Ջիհադ է պատերազմը պետության տարածքային ամբողջականության պաշտպանության համար: Սակայն պատերազմը ծավալապաշտության նպատակով Ջիհադ չէ»⁶¹:

Հարկ է փաստել, որ ընդհանուր առմամբ քաղաքական, հասարակական, մասամբ նաև գիտական շրջանակներում *Ջիհադ* հասկացությունը մեկնաբանվում է թերի կերպով, շեշտադրվում է միայն ոչ մահմեդական աշխարհի նկատմամբ պատերազմի և խաղաղության հարցը իսլամի տեսանկյունից: Մինչդեռ *Ջիհադի* հայեցակարգը շատ ավելի տարրդունակ է և ճշանակում է նաև լուրջ պայքար ինչպես սոցիալական, տնտեսական և մշակութային ամենատարբեր խնդիրների լուծման⁶², այնպես էլ անհատի հոգևոր աշխարհի կատարելագործման ուղղությամբ:

ARAKS PASHAYAN

SOME REMARKS ON JIHAD AND ITS INTERPRETATION

The paper deals with the concept of *Jihad*. The word *Jihad* is derived from the Arabic root *jhd* with the primary meaning "strive" or "exert oneself". Its juridical-religious (traditional) meaning is the exertion in the "path of Allah", i. e. for the sake of God for the spread of the belief of *Allah*. It should be taken in its widest meaning to include sacrifice of life in fighting as well as material support. The formation of doctrine of Jihad is connected with the name of Muhammad and the new ideology of Islam. *Jihad* is a required duty imposed upon the Muslim community. It is a continuous status of war against idolaters and "unbelievers" until the whole world would be islamized. The *hadith* emphasizes the great advantages to be gained in this life and the life eternal by those who fights for the sake of *Allah*. Taking into account these facts the *Jihad* usually is translated into European languages as "holy war".

The Modern perceptions differ from the traditional in important ways. The Muslim thought is convinced that Islam does not at all stand offensive war, defensive

war being the only kind allowed and that Islam condones aggression. The Muslim ideologists maintain that *Jihad's* translation into "holy war" combined with the erroneous notion of Islam prevalent in the West as the "religion of the sword" which has helped to eclipse its inner and spiritual significance and to distort its connotation. There are also fundamental approaches on the *Jihad* whose concept serves as an ideological basis for terrorism.

It is necessary to maintain that the doctrine of *Jihad* is interpreted not completely in political, public as well as scientific circles. Actually, it is a not only a doctrine of war and defense. It means a serious struggle in social, economic and cultural fields, as well as a way for perfection of the spiritual values of Muslim believers.

ՃԱՆՈՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Իսլամին առնչվող տեսական հարցերը սկսել են գիտական շրջամառության մեջ դրվել հիմնականում XIX դարից սկսած մասնավորապես եվրոպացի իսլամագետների կողմից: Այս մասին մանրամասն տե՛ս՝ Albert Hourani, *Islam in European Thought*, Cambridge University Press, 1991, 199 p.
2. Ղուրան, «Սուրաթ աս-Մաֆ», 61;11: Ղուրանից կատարված տողացի թարգմանությունները ըստ Ա. Փաշայանի:
3. Ash-Shafi'i, *Kitab-ul-Umm*, Cairo, 1321, A.H., v. IV, pp. 84-85.
4. *Խալիֆայությունը* VII դարում իսլամ ընդունած արաբների նվաճողական արշավանքների հետևանքով ձևավորված արաբամահմդական թեոկրատ պետությունն է: Պետության առաջնորդը՝ խալիֆան (արաբերեն՝ փոխառություն), մարմնավորում էր ինչպես քաղաքական (եմիրաթ), այնպես էլ հոգևոր (իմամաթ) իշխանությունը: Մահմեդական իրավունքի մեջ խալիֆայությունը կատարյալ վարչաքաղաքական կառույց է, որը միավորում է իսլամական ազգին՝ *ումմային*:
5. Իսլամական տեսության համաձայն աշխարհը բաժանված է *խալամի աշխարհի* և *պատերազմի աշխարհի* միջև: Իսլամի աշխարհում իսլամի օրենքներով ղեկավարում են մահմեդականները: Հնարավոր է նաև, որ մահմեդականներն այստեղ մեծամասնություն չկազմեն: Պատերազմի աշխարհի բնակիչները մահմեդականներ չեն, այլ՝ «անհավատներ», իսկ եթե մահմեդականներ են, ապա՝ «անհավատների» տիրապետության տակ են:
6. *Հադիսները* Մուհամմեդի և նրա համախոհների արարքների և արտահայտությունների պատմություններն են, որոնք գրված են *խմադի* (աղբյուրագիտական շրջա) հիման վրա: Գոյություն ունեն *հադիսների* վեց հիմնական ժողովածուներ:
7. «(Ալլահը-Ա. Փ.) ներում կշնորհի ձեր մեղքերին և ձեզ կառաջնորդի այգիները (*jannat*), որոնց ընդերքով գետեր են հոսում, կրճակեցնի ձեզ դրախտի այգիների հրաշալի կացարաններում: Դա մեծագույն արքայություն է», Ղուրան, «Սուրաթ աս-Մաֆ», 61;12:

8. «Ալլահը դրախտում հարյուր հանգրվան է նախատեսել նրանց համար, ովքեր կմարտնչեն իր ճանապարհին», Al-Bukhari, Al-Jami' al-Sahih, Cairo. 1314, A.H., v. IV, p. 17.
9. *Ումմահ* հավատացյալների համայնքն է, որ կազմված է տարբեր ցեղերի և ազգությունների մահմեդականներից, որոնց միավորում է մույն կրոնը՝ իսլամը:
10. Majid Khadduri, The Law of War and Peace in Islam, Luzag & London, 1940, p. 32-33.
11. «Երբ ավարտվեն սրբազան ամիսները, սպանե՛ք հեթանոսներին, որտեղ որ գտնեք նրանց...», Ղուրան, «Սուրաթ աթ-Թոուբա», 9;5:
12. Ash-Shafi'i, նշվ. տեղում, էջ 94:
13. «Ով հավատացյալներ, պատերազմեք անհավատներից նրանց դեմ, ովքեր ձեզ մտերիմ են, և թող նրանք զգան ձեր անողոր լինելը: Իմացե՛ք, որ Ալլահը աստվածավախների հետ է», Ղուրան, «Աուրաթ աթ-Թոուբա», 9;124:
14. Արաբերեն *ahl al-kitab* նշանակում է՝ գրքի ժողովուրդ: Ղուրանում նկատի է առնվում սուրբ գիրք ունեցող ժողովուրդներին, իմա՝ քրիստոնյաներ, հրեաներ:
15. Ղուրան, «Սուրաթ աթ-Թոուբա», 9; 29:
16. Արաբերեն *ahl al-dhimma* նշանակում է՝ հովանավորություն վայելող մարդիկ:
17. Այս մասին տե՛ս՝ Dawood Elhami, The Doctrine of Jihad in Islam, Iran, 1991, p. 121.
18. Համաձայն միջնադարյան ֆակիհ առ-Ռադիք ալ-Իսֆահանիի՝ մահմեդականը *Ջիհադ* է մղում արտաքին թշնամու (*mujahadat al-'aduww az-zahir*), աստուանայի (*mujahadat ash-shaytan*), ինչպես նաև ինքն իր դեմ (*mujahadat an-nafs*): Տե՛ս՝ Mustansir Mir, Jihad in Islam and it's Times (Dedicated to Andrew Stefan Ebrenkreutz), The University of Michigan, 1991, p. 117:
19. Ibn Rushd, Al-Muqaddamah, Cairo, 1325 A.H., v. I, p. 259 * Այստեղից էլ՝ հասկացությունը *Ջիհադի* չորս տեսակների մասին՝ *սրտի Ջիհադ, լեզվի Ջիհադ, ձեռքի Ջիհադ, սրի Ջիհադ*:
20. Jihad in Mediaeval and Modern Islam. Translated and annotated by Rudolph Peters. Leiden: E.J.Brill, 1977, p. 4.
21. Dawood Elhami, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 12.
22. Fazlur Rahman, Major Themes of The Qur'an, Chicago, 1980, p. 63.
23. Mustansir Mir, Jihad in Islam and it's Times (Dedicated to Andrew Stefan Ebrenkreutz), The University of Michigan, 1991, p. 117:
24. Ազգությամբ հնդիկ մահմեդական տեսաբան, իսլամական *խալաֆի* (ոեֆորմացիա) ներկայացուցիչ:
25. М. Степанянц, Мусульманские концепции в философии и политике XIX-XXвв., М., 1982, с. 104.
26. XX դարի նշանավոր պակիստանցի մահմեդական տեսաբան: 1941 թ. հիմնել է «Jama'at-i Islami» իսլամական կազմակերպությունը:
27. Աբու Ալա Մաուդուդիի շուրջ վեց հարյուր էջանոց հիշյալ մենագրությունը ("Al-Jihad fi l-Islam") գրվել է ուղղույով, առաջին անգամ հրատարակվել է 1927 թվականին Լահորում:

28. Mustansir Mir, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 118-119:
29. Abul Ala Mawdudi, Towards Understanding Islam, London, 1981, p. 94.
30. Mustansir Mir, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 119-120:
31. C.A.O. Van Nieuwenhuijze, The Lifestyle of Islam, Leiden: E.J.Brill, 1985, p. 64.
32. Շարիաթը մահմեդականների իրավական նորմերի, նրանց կրոնական, կենցաղային և սոցիալական կյանքի, վարքագծի սկզբունքների և կանոնների ամբողջությունն է: Շարիաթին հետևել նշանակում է ճշմարիտ և աստվածահաճո կյանք վարել:
33. Ինքնիշխան մահմեդական պետությունների ստեղծումից ի վեր քննարկվում էր այն հարցը, թե արդյոք ազգի (*nation*) սկզբունքը չի հակասում իսլամական համայնքի միասնության գաղափարին: Աշխարհիկ և ազգային գաղափարախոսություններին տուրք չտվող մահմեդական տեսաբանների կարծիքով՝ ազգ-պետության (*nation-state*) գաղափարը հակասում է իսլամի սկզբունքներին և համահունչ է եվրոպական չափանիշներին, ուստի անընդունելի է: Այս մասին մանրամասն տե՛ս՝ James P. Piscatori, Islam in a World of Nation-State, Cambridge University Press, 1986, 193 p.
34. Richard Martin, The Religious Foundations of War, Peace and Statecraft in Islam. *Just War and Jihad. Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Tradition* (Edited by John Kelsay and James Turner Johnson), New York, 1988, p. 108:
35. Նույն տեղում, էջ 107:
36. Majid Khadduri, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 37:
37. Ann Elizabeth Mayer, War and Peace in the Islamic Tradition and International Law, *Just War and Jihad. Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Tradition* (Edited by John Kelsay and James Turner Johnson), New York, 1988, p. 203.
38. Hassan Moinuddin, The Charter of the Islamic Conference and Legal Framework of Economic Co-operation Among its Member States, Oxford, 1987, p. 28.
39. Ղուրան, «Սուրաթ ալ-բակարա», 2:186:
40. Sohbi Mahmassani, International Law in Light of Islamic Doctrine, *Academie de droit international, Recueil de cours*, 117, 1966, p. 320-321.
41. Rudolph Peters, Islam and Colonialism, Leiden: E.J. Brill, 1979, p. 37-55.
42. Dawood Elhami, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 24:
43. Seyyed Hossein Nassr, Traditional Islam in The Modern World, London & New York, 1987, p. 28.
44. Նույն տեղում, էջ 31, 32:
45. Նույն տեղում, էջ 33:
46. Շահադան (արաբերեն՝ վկայություն) իսլամի կարևորագույն դրույթն է: Արտահայտվում է հետևյալ խոսքով՝ «Չկա աստված բացի Ալլահից, և Մուհամմեդը Ալլահի առաքյալն է»: Օգտագործվել է որպես աղոթի և տարբերակման բացականչություն, ինչպես նաև՝ ռազմական կոչ: Այստեղից էլ՝ շահիդ՝ նահատակ անվանումը: Շահադան աղոթքի

- ամենակարևոր բանաձևերից մեկն է, ուր և անվերջ կրկնվում է: Միևնույն ժամանակ *Շահադան* արտահայտում է միաստվածության և աստծո նկատմամբ մարդկային միասնության (*tawhid*) գաղափարները:
47. Seyyed Hossein Nassr, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 29-32:
 48. Նույն տեղում, էջ 33:
 49. Margaret Smith, *An Early Mystic of Baghdad*, London, 1935, p. 76.
 50. Սաուդյան Արաբիայի իշխանությունները, վահիաբականությունը դիտարկելով իրեն իսլամի հատուկ տեսակ, այն անվանում են շարիաթական և արաբական գիտություն (*ալ-‘ուլում ալ-շարի‘ալիա ու ալ-‘արաբիյա*):
 51. А. Игнатенко, Экстремизм-исламский или ваххабитский?. В кн.: Угрозу ислама или угроза исламу?, М., 2001, с. 85, 86.
 52. Նույն տեղում, էջ 86:
 53. Sayyid Hassan Nasrallah's Speech At Bent Jbeil Mass Celebration Given on 26-05-2000, p. 8.
 54. Т. Таджуддин, Исламский экстремизм: история и роль в современном мире, В кн.: Угрозу ислама или угроза исламу?, М., 2001, с. 27.
 55. Իսլամական արմատական ծայրահեղականների մեջ մահմեդական հոգևորականը առաջին հերթին նկատի ունի սալաֆականներին և վահիաբականներին:
 56. Այս մասին տե՛ս՝ Ա. Փաշայան, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը. նպատակները, գործունեությունը, դիրքորոշումը դարաբաղյան հսկանարտության նկատմամբ, Եր., 2003, էջ 171-176:
 57. John. L. Esposito, *Islam. The Straight Path*, New-York, Oxford University Press, 1988, p. 95.* Խարիջիները (ծագում է արաբերեն *kharij*՝ *դուրս գալ, ընդուտանալ, ընդվզել* արմատից) խալիֆայության ամենաառաջին ընդդիմադիր կրոնաքաղաքական ուղղության ներկայացուցիչներին էին: Սկզբնական շրջանում խարիջիները աջակցում էին չորրորդ *արդարադատ* խալիֆա Ալի իբն Աբի Տալիբին՝ օմայյանների դեմ իշխանության համար մղված պայքարում: Սակայն 657թ. Սիֆֆինի ճակատամարտից հետո հիասթափվելով Ալիի քաղաքականությունից՝ հեռացան նրա ճամբարից: Այստեղից էլ՝ *խարիջիներ* անվանումը: Իրենց գործողություններում աջքն են ընկել բացառիկ մոլեռանդությամբ, անհամդուրժողականությամբ և դաժանությամբ:
 58. «...Ով թշնամանում է ձեզ հետ, դուք էլ թշնամացեք նրա հետ այնպես, ինչպես ինքն է թշնամացել ձեզ հետ: Երկնչե՛ք Ալլահից և իմացե՛ք, որ Ալլահը աստվածավախների հետ է», Ղուրան, «Սուրաթ ալ-Բակարա», 2:190:
 59. «Կրոնի մեջ հարկադրանք չկա», Ղուրան, «Սուրաթ ալ-բակարա», 2: 257:
 60. Fred M. Donner, *The Sources of Islamic Conceptions of War, Just War and Jihad. Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Tradition* (Edited by John Kelsay and James Turner Johnson), New York, 1988, p. 47.

61. Այսպես է սահմանված *Ջիհադը* Նասերի շրջանի եգիպտական դասագրքերում: Տե՛ս՝ Մ. Степанянц, Мусульманские концепции в философии и политике XIX-XXвв., М., 1982: с. 104.
62. *Ջիհադը* որպես տնտեսության զարգացման համար պայքար է մեկնաբանել Թունիսի նախագահ Հաբիբ Բուրգիբան: Այս մասին տե՛ս՝ Н. Ворончанина, Культурные преобразования в современном Тунисе, М., 1978, с. 35.